

УДК 342.7:349.6(438)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.15>

МІЖНАРОДНІ ЕКОЛОГІЧНІ ТРЕНДИ В ПІДХОДАХ ДО ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Гандзюк Т.О.,
аспірантка

Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ORCID: 0009-0000-9776-6835

e-mail: tetiana.handziuk.23@pnu.edu.ua

Гандзюк Т.О. Міжнародні екологічні тренди в підходах до права загального водокористування.

Мета публікації полягає у висвітленні основних тенденцій міжнародної екологічної політики у сфері правового регулювання користування водними об'єктами, відображення їх впливу на зміст права загального водокористування та розкриття доцільності врахування концептуальних засад міжнародного права при формуванні сучасної національної екологічної політики та екологічного законодавства.

На підставі аналізу міжнародних документів, що регулюють відносини з питань права людини на воду та вітчизняних наукових досліджень у цій сфері, зроблено висновок, що право людини на безпечну та якісну питну воду охоплюється правом на воду, що у свою чергу має опосередкований вплив на трансформацію змісту права загального водокористування.

У статті на основі системного аналізу досліджено загальні сутнісні характеристики міжнародної політики щодо реалізації фундаментального права на воду та забезпечення сталого розвитку. Окремо розглянуто нові підходи до розуміння змісту правових відносин у сфері використання водних об'єктів у контексті проблематики доступу до чистої води, збереження достатньої кількості водних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб як сучасності, так і майбутніх поколінь.

Окрему увагу приділено дослідженню прав корінних народів щодо природних ресурсів та їх використання з точки зору їх впливу на трансформацію сутності інституту права загального водокористування та з'ясовано, що нині врахування традицій та способу життя корінних народів, їх ставлення до природних ресурсів набуває актуальності через необхідність зосередження уваги на самій природі (зокрема, водних об'єктах), а не на економічних чи політичних потребах.

Шляхом проведення аналізу зроблено висновок, що право загального водокористування не зводиться лише до традиційного його розуміння як однієї з форм права природокористування в порівнянні зі спеціальним водокористуванням. А отже, право водокористування потребує ширшого тлумачення за рахунок розширення його змісту в контексті провідних міжнародних концепцій для вирішення сучасних проблем у сфері водокористування та забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: право загального водокористування; право на воду; право людини на питну воду; міжнародне екологічне право; право на безпечне довкілля; сталий розвиток.

Handziuk T.O. International environmental trends in approaches to the right to general water use.

The purpose of the publication is to highlight the main trends of international environmental policy in the field of legal regulation of the use of water bodies, reflect their impact on the content of the right to general water use and reveal the feasibility of taking into account the conceptual principles of international law when forming modern national environmental policy and environmental legislation.

Based on the analysis of international documents regulating relations on the issues of the human right to water and domestic scientific research in this area, it is concluded that the human right to safe and high-quality drinking water is covered by the right to water, which in turn has an indirect impact on the transformation of the content of the right to general water use.

The article, based on a systemic analysis, examines the general essential characteristics of international policy on the implementation of the fundamental right to water and ensuring sustainable development. Separately, new approaches to understanding the content of legal relations in the field of water use in the context of the issues of access to clean water, preserving a sufficient amount of water resources to meet the vital needs of both the present and future generations are considered.

Special attention is paid to the study of the rights of indigenous peoples to natural resources and their use from the point of view of their impact on the transformation of the essence of the institution of the right of general water use, and it is found that currently taking into account the traditions and way of life of indigenous peoples, their attitude to natural resources is becoming relevant due to the need to focus on nature itself (in particular, water bodies), and not on economic or political views.

Through the analysis, it was concluded that the right to general water use is not limited to its traditional understanding as one of the forms of the right to natural resources in comparison with special water use. Therefore, the right to water use requires a broader interpretation by expanding its content in the context of leading international concepts for solving modern problems in the field of water use and ensuring sustainable development.

Key words: the right to public water use; the right to water; the human right to drinking water; international environmental law; the right to a safe environment; sustainable development.

Постановка проблеми. Міжнародне екологічне право має значний вплив на правовий режим загального водокористування, як інституту українського екологічного права, що зумовлює зміну не тільки теоретичного, а й практичного підходу до його розуміння. Глобальне потепління і зміни клімату спонукають міжнародні організації шукати нові шляхи збереження водних ресурсів і забезпечення їх доступності для усіх верств населення. У свою чергу, виклики сучасності зумовлюють появу нових підходів екологічного менеджменту та інструментів для забезпечення прав громадян на чисту воду. Трансформація водних відносин в умовах глобальних змін обумовлює необхідність оптимізації використання водних ресурсів, їх збереження і відтворення. Відтак, класичне розуміння загального водокористування, представлене у екологічному законодавстві України через способи його реалізації (купання, любительське та спортивне рибальство тощо), потребує ширшого тлумачення, яке включатиме не лише традиційний зміст, а й інші новітні аспекти, пов'язані з вирішенням сучасних проблем у сфері водокористування для забезпечення сталого розвитку.

Мета цього дослідження полягає у представленні традиційного розуміння права загального водокористування, з'ясування світових тенденцій щодо пошуку нових рішень для забезпечення сталого водокористування, що мають безпосередній вплив на водокористування в цілому та загальне користування водними об'єктами зокрема. Стаття також передбачає висвітлення впливу міжнародних екологічних трендів на зміст права загального водокористування, що зумовлює потребу в перегляді підходів до його розуміння. Вбачається, що викладений матеріал матиме прикладний характер, який буде використаний українськими дослідниками для подальшого поглиблення теоретичного аналізу інституту права водокористування та може бути застосований для вдосконалення національного екологічного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. В науковій юридичній літературі українські вчені досліджували окремі питання інституту права користування водними ресурсами, в тому числі, через призму основних тенденцій розвитку міжнародного екологічного права. При аналізі права водокористування вітчизняні науковці, серед яких В.О. Джуган [1], Н.В. Локтева-Маклашова [2], Є.О. Платонова [3], А.К. Соколова [4] здебільшого притримуються традиційного підходу розуміння сутності вказаного інституту, за яким право водокористування є похідним від права природокористування та права власності на води. Поряд з цим, в юридичній науці спостерігається тенденція до наукового дослідження відмінного від класичного підходу розуміння права загального водокористування, а саме в аспекті наближення цього права до екологічних прав, насамперед права на безпечне довкілля, його розглядають Г.В. Анісімова [5], Н.Р. Кобецька, [6]. У працях таких правознавців, як Н.М. Обіюх [7], М.В. Троцька [8] та М.К. Черкашина [9, 10] досліджується питання необхідності збереження якісних властивостей води як необхідної умови реалізації права загального водокористування для задоволення, зокрема, питних потреб людини.

Виклад основного матеріалу. З точки зору класичного підходу до розуміння права загального водокористування та з урахуванням його похідного характеру від права природокористування,

загальновизнаним та законодавчо закріпленим є науковий підхід, за яким право загального використання водних ресурсів є видом права водокористування, яке в свою чергу є провідним інститутом водного права, складовою частиною права природокористування [11, с. 71].

Усталеним в еколого-правовій літературі є розуміння загального водокористування як різновиду права загального природокористування, під яким розуміють право яке «гарантується всім громадянам для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами, надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України» [12, с. 97]. Зважаючи на це, сутність права загального водокористування розкривається як можливість безоплатної експлуатації водних об'єктів та являє собою юридично закріплену гарантію кожному безперешкодного доступу до них для задоволення життєво необхідних потреб.

Сьогодні, в наукових дослідженнях відображається ширше розуміння права загального природокористування, яке ґрунтується на концепті природного права, при цьому «особливого значення набуває питання забезпечення права безперешкодного й вільного доступу громадян до природних ресурсів, що ґрунтується на реалізації законодавчо закріпленого права загального природокористування, якому притаманний природно-правовий характер» [13, с. 401]. Власне, враховуючи наведене, окремі автори доповнюють визначення права загального водокористування саме такою характеристикою. Тому, в наукових публікаціях зустрічається підхід, за яким «право загального водокористування ґрунтується на природно-правовій доктрині і регламентує права та обов'язки, межі та порядок вільного, без закріплення за конкретними суб'єктами і отримання дозволів, безоплатного, рівноправного використання вод як необхідного засобу забезпечення життєдіяльності людини для задоволення пізнавальних, естетичних, освітніх, наукових, рекреаційних, оздоровчих, туристичних та інших потреб» [3, с. 540].

Вагомим для розуміння сутності інституту права водокористування є звернення до одного з фундаментальних прав людини, визнаним як на національному, так і на міжнародному рівнях – права на воду.

На переконання Ю.І. Марутяк, право на воду передбачає забезпечення кожній людині достатньої кількості нешкідливої і економічно доступної питної води для задоволення повсякденних потреб та включає такі елементи: наявність, якість (прийнятність та безпека) та доступність [14, с. 64-65].

У цьому контексті слід згадати Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року [15], в преамбулі якого зазначається, що «вода необхідна для підтримання життя і що наявність води у такій кількості та якості, які необхідні для задоволення основних потреб людини, є однією з передумов як зміцнення здоров'я людей, так і сталого розвитку».

У базових міжнародних документах, які є стандартами закріплення прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.) відсутні згадки про екологічні, природоресурсові права, а тим паче – право на воду. Однак, закріплені у статтях 11 та 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [16] право людини на достатній рівень життя та право на здоров'я, можуть розглядатися як такі, що охоплюють і право на воду.

У 2002 році Комітет з економічних, соціальних і культурних прав затвердив Загальний коментар № 15 стосовно права на воду [17], в якому Комітет пропонує своє бачення права на воду як фундаментального права людини, що стало важливою умовою подальшого розвитку права на воду. Зокрема, Загальний коментар № 15 містить такі положення: право людини на воду передбачає для кожного фізичний та економічний доступ до безпечної, в достатній кількості, питної води для задоволення особистих та побутових потреб; воду слід розглядати як соціальне та культурне благо, а не як переважне економічне благо; способи реалізації права на воду мають бути стійкими, тобто такими, що забезпечують реалізацію даного права для нинішнього та майбутнього поколінь.

Цікавим є підхід, який визнає право на воду природним правом людини, а також справедливо відносить його до основних громадянських прав людини, поряд із правом на життя і правом на свободу [7, с. 572].

Особливої актуальності набуває закріплення та розроблення дієвих механізмів забезпечення права на воду (як природного права) в контексті впровадження стратегії сталого розвитку.

М.К. Черкашина наголошує, що забезпечення кількості та якості водних ресурсів через впровадження найкращих світових стандартів, передових досягнень та технологій входить до списку стратегічно важливих та вагомих заходів [9, с. 24].

В умовах сьогодення водні ресурси розглядаються не тільки як природний ресурс, а й такі, що мають соціальну значущість, оскільки наявність достатньої кількості води належної якості є одним із основних чинників безпечних умов життя та сталого розвитку і національної безпеки держави. Отже, водні ресурси являють собою стратегічний, життєво важливий природний ресурс, що має особливе значення [10, с. 462].

Зокрема, у вересні 2015 року Генеральна Асамблея ООН затвердила Резолюцію 70/1 “Порядок денний зі сталого розвитку на період до 2030 року” [18]. Тематика Саміту ООН у Нью-Йорку була зосереджена на питаннях сталого розвитку у трьох вимірах: економічний, соціальний та екологічний. Прийняття цього документу є свідченням зміни підходу та власне переходу до нової концепції, метою якої є досягнення гармонії та процвітання людства шляхом глобального партнерства. У контексті екологічного напрямку дискусії, були проголошені цілі та завдання, зокрема, і розвитку міжнародної водної політики. Так, Резолюція “Agenda-2030” для забезпечення доступу та сталого використання води й засобів санітарії для всіх формулює наступні завдання, зокрема: до 2030 року досягти загального і справедливого доступу до безпечної та доступної питної води для всіх; покращити якість води шляхом скорочення забруднення, припинення скидання забруднюючих хімічних речовин, збільшуючи переробку та безпечність повторного використання води.

Першочерговим завданням та відповідно провідним вектором розвитку водних відносин є збереження водних об’єктів у належному стані з метою забезпечення водою кожного.

Отже, зміну традиційного підходу до розуміння поняття права загального водокористування спричиняють глобалізаційні процеси, метою яких є збереження та покращення якісних та кількісних характеристик водних об’єктів, забезпечення безперешкодного доступу до води.

Як слушно зазначає вчена-правознавиця Н.М. Обіюх, право людини на воду є складним поняттям, що охоплює певний комплекс прав і свобод, а саме: право на доступ до води, право на безпечну питну воду, право на захист водних прав [7, с. 571].

Погоджуючись з цим науковим підходом, слід також відзначити, що важливий вплив на формування екологічної політики у сфері регулювання водних відносин має вирішення завдань по забезпеченню людей питною водою. Адже, проблема доступу до питної води призводить до зміни розуміння права загального водокористування. В цьому контексті слід зазначити, що фактично питна вода як джерело забезпечення життєдіяльності людини береться з природних джерел, доступ до яких безпосередньо реалізується через право загального водокористування.

Тому актуальним є науковий підхід М.К. Черкашиної, яка обґрунтовує необхідність законодавчого закріплення права на питну воду водокористувачів, які здійснюють загальне водокористування шляхом доповнень Водного кодексу України, а саме, «права громадян на питну воду нормативної якості та достатньої кількості для задоволення особистих та господарсько-побутових потреб, зокрема, при здійсненні загального водокористування – забору води з водних об’єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць» [19, с. 266].

У контексті сучасної національної екологічної політики та екологічного законодавства, право загального водокористування розглядається як прояв права на безпечне довкілля та елемент загальної системи екологічних права, при цьому очевидно виступає фундаментальним для забезпечення населення якісною питною водою, що сприяє здоров’ю, добробуту та соціальній справедливості.

Доцільно також звернути увагу на світові тенденції щодо пошуку нових рішень для забезпечення сталого водокористування, що мають безпосередній вплив на водокористування в цілому та загальне користування водними об’єктами зокрема. Так, поряд із розумінням «західних» підходів управління водними ресурсами, які схильні розглядати воду як ресурс для використання людиною, яким остання може володіти, керувати, добувати та експлуатувати, уряди все більше визнають підходи та права корінного населення. Міжнародне визнання та закріплення прав корінних народів відбулося шляхом прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 2007 р. Декларації ООН про права корінних народів (UNDRIP) [20].

Серед іншого, Декларація ООН про права корінних народів закріплює низку прав корінних народів щодо природних ресурсів та їх використання (право на збереження традиційного зв’язку з природними ресурсами (ст. 25), право на володіння, користування та контроль над землями, територіями і ресурсами (ст. 26), право на охорону навколишнього середовища і традиційних

знань (ст. 29), право на участь у прийнятті рішень (ст. 32) та інші. Декларація підкреслює, що корінні народи мають особливий зв'язок зі своїми землями і природними ресурсами, а закріплення основних прав забезпечує збереження традиційного способу життя корінних народів та їхню автономію у питаннях природних ресурсів.

Для корінних жителів вода є живою істотою, а до живих істот, які не є людьми, ставляться з взаємною відповідальністю. Їхні знання та погляди на управління водними ресурсами ґрунтуються не на політиці чи економіці, а на самій природі. Тому їхні знання пропонують альтернативні рішення для відновлення деградованих екосистем і можуть запропонувати нові рамки для побудови більш стійкого, цілісного та справедливого підходу до управління природними ресурсами [21].

У контексті сталого розвитку суттєвих змін зазнає економічна система країни, тому вдосконалення потребує і правове регулювання екологічних відносин, зокрема, відносин з використання, охорони та відновлення вод. Забезпечення кількості та якості водних ресурсів через впровадження найкращих світових стандартів, передових досягнень та технологій входить до списку стратегічно важливих та вагомих заходів [10, с. 24].

Висновки. Формування цілей та завдань для забезпечення доступу та сталого використання води й засобів санітарії для всіх обумовлює необхідність вдосконалення правового регулювання екологічних відносин. Зміни в розумінні права загального водокористування під впливом міжнародного екологічного права вимагають переосмислення старих парадигм. З урахуванням концептуальних засад міжнародного права, трансформація сутності інституту права загального водокористування відбувається за рахунок розширення його змісту в контексті концепції сталого розвитку, впливу права корінних народів, а також через доведеність безпосереднього взаємозв'язку використання водних об'єктів в загальному порядку як способу реалізації права на воду. Тільки завдяки інтеграції сучасних підходів до формування національного правового регулювання використання водних об'єктів можна забезпечити справедливе та екологічно безпечне використання водних ресурсів. В контексті національної екологічної політики та екологічного законодавства, право загального водокористування розглядається як прояв права на безпечне довкілля та елемент загальної системи екологічних права, а також виступає фундаментальним для забезпечення населення якісною питною водою, що сприяє здоров'ю, добробуту та соціальній справедливості. Законодавче закріплення права загального водокористування як елементу права на доступ до води, об'єктивно сприятиме забезпеченню сталого розвитку та гарантуватиме кожному реалізацію базового природного права на воду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.
2. Локтева-Маклашова Н.В. Правове регулювання загального водокористування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 44. С. 209–214.
3. Платонова Є.О. Загальне водокористування та межі його правового регулювання. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 540–543.
4. Соколова А.К. Проблеми законодавчого забезпечення права водокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_29.
5. Анісімова Г.В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_13. (дата звернення: 01.12.2024).
6. Кобецька Н.Р. Сутність і місце права загального природокористування в системі екологічного права. *Екологічне право України*. 2016. № 1-2. С. 99–100.
7. Обіюх Н.М. Забезпечення права людини на питну воду в міжнародно-правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 571–575.
8. Троцька М.В. Окремі аспекти правового регулювання реалізації права загального водокористування. *Полтавський правовий часопис*. 2022. № 3. С. 74–86.
9. Черкашина М.К. Водні ресурси у стратегії сталого розвитку та національної безпеки України. *The scientific heritage*. 2020. Vol. 5, No. 55 (55). С. 21–26.

10. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. 912 с.
11. Лазарчук М.О., Лико С.М., Бедункова О.О., Мороз О.Т., Судук О.Ю. Екологічний контроль у водному господарстві України: навч. посіб. Рівне: РДГУ, 2013. 165 с.
12. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2005. 848 с.
13. Анісімова Г.В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. 672 с.
14. Марутяк Ю.І. Нормативний зміст права людини на питну воду. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. № 155. С. 63–67.
15. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року: ратифікований Законом України № 1066-IV від 09 липня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 30.
16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966, ратиф. Указом Президії Верхов. Ради УРСР від 19.10.1973 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 30.11.2024).
17. UN resolution recognizes water as a right / Center for Economic and Social Rights. News and Events: August 1, 2010. URL: <https://www.cesr.org/un-resolution-recognizes-water-right/> (дата звернення: 06.11.2024).
18. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : UN General Assembly Resolution 70/1, adopted on 25 September 2015. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
19. Черкашина М.К. Право людини на питну воду в Україні: деякі питання правового забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія: Право, 2(84). С. 263–271.
20. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (Resolution A/61/295 adopted by the General Assembly on 13 September 2007). URL: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf (date of access: 17.11.2024).
21. Трансформація до сталого розвитку: інтеграція корінних і західних систем знань для управління водними ресурсами. URL: <https://council.science/uk/current/blog/transformation-to-sustainability-integrating-indigenous-and-western-knowledge-systems-for-water-management-and-governance/> (дата звернення: 11.11.2024).